

Швидкова О.В.

ORCID: 0009-0004-8493-187X

Свояк Д.В.

ORCID: 0000-0002-7350-394X

СКАСУВАННЯ АРЕШТУ МАЙНА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЛЕЖНОЇ ПРАВОВОЇ ПРОЦЕДУРИ

УДК 343.1

Кримінальне провадження як вид діяльності уповноважених державних органів і посадових осіб з проведення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду невід'ємно пов'язано із застосуванням тимчасових обмежень прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами.

Зокрема, ст. 41 Конституції України гарантує кожному право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У ст. 1 Додаткового (Першого) протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод зазначено, що «ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права».

У розвиток наведених вище положень у ст. 7, 16 КПК України однією з загальних засад кримінального провадження визнано недоторканість права власності, яка передбачає можливість позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження лише на підставі законно ухваленого вмотивованого судового рішення.

Отже, застосування кримінально-процесуальних обмежень вказаного права може здійснюватися виключно в межах належної правової процедури, юридична модель якої має відповідати міжнародним стандартам «якості закону».

Неузгодженість окремих положень кримінального процесуального законодавства України, що визначають порядок скасування заходів забезпечення кримінального провадження, вказує на існування правової невизначеності у нормативно-правовому регулюванні цього питання. Це створює передумови для свавільного обмеження права власності у кримінальному провадженні, яке виявляється у неповерненні (несвоєчасному поверненні) майна, на яке накладено арешт під час досудового розслідування, його законному власнику (володільцю) після закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем.

Тому видається **актуальним** науковий пошук шляхів удосконалення правової й практичної моделей скасування арешту, накладеного на майно під час кримінального провадження.

Проблематику, пов'язану із застосуванням арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження досліджували Гловюк І.В., Верхогляд-Герасименко О.В., Лепей М.В., Зелькінка Т.Є., Зінківський І.П., Александрова В.А., Медведєв В.І., Назаров В.В., Смалюк Т.В.

Окремі аспекти належної правової процедури як категорії кримінального провадження висвітлено в роботах Гловюк І.В., Городовенка В.В., Михайленка В.В., Новожилова В.С., Савчина М.В., Трофіменка В.М. Циганюк Ю.В. та інших вітчизняних науковці.

Водночас, невирішеним у теорії та практиці кримінального процесу залишається питання щодо застосування належної правової процедури скасування арешту майна у закритому слідчим, дізнавачем кримінальному провадженні та відновлення обмеженого у такий спосіб права володіння майном.

Метою наукової статті є дослідження правової та практичної моделі скасування арешту майна у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування та визначення шляхів їх удосконалення.

Відповідно до ст. 2 КПК України одним із завдань кримінального провадження є застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури, яка вважається ключовим елементом засади верховенства права та відіграє

Скасування арешту майна на стадії досудового розслідування як елемент належної правової процедури важливу роль у системі правових гарантій основоположних прав і свобод людини.

Відповідно до ратифікованих Україною міжнародних договорів втручання держави у здійснення особою своїх прав і свобод має відповідати таким критеріям: 1) здійснюватися згідно із законом; 2) переслідувати законну мету; 3) бути пропорційним; 4) відповідати нагальній суспільній необхідності; 5) передбачати функціонування ефективних гарантій від свавільного втручання та зловживання дискреційними повноваженнями з боку владних суб'єктів.

Зважаючи на норми Конвенції та відповідні рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), слід враховувати, що «застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні охоплює не лише процес, як діяльність, а й матеріальну основу – закон, що має базуватися на природно-правовій концепції прав людини з чіткими і обґрунтованими умовами їх обмеження» [1, с. 9].

ЄСПЛ при розгляді питання, чи було обмеження прав людини застосовано «згідно із законом», сформулював критерії, яким має відповідати «якісний» закон: 1) доступність для осіб, причетних до справи; 2) точність та визначеність формулювань, які дозволяють зацікавленій особі самостійно або за допомогою відповідної консультації «з усією очевидністю передбачити наслідки, які може тягнути за собою певна дія» [2]. Саме такий підхід до нормотворення забезпечує застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури, яка є своєрідним поєднанням «у процесуальному аспекті принципів верховенства права, справедливості, пропорційності та правової визначеності» [3, с. 120].

Застосування кримінально-процесуальних обмежень прав і свобод людини, як невід'ємна частина кримінальної процесуальної діяльності, здійснюється із дотриманням належної правової процедури. Вважаємо, що остання має передбачати не тільки точно визначені законом підстави і порядок застосування таких обмежень, але й ефективні та доступні процедури їх оскарження й скасування.

Як і більшість заходів забезпечення кримінального провадження, арешт майна у кримінальному провадженні, за загальним правилом, застосовується на підставі ухвали слідчого судді. Виключенням є кримінальні провадження, що здійснюються в умовах воєнного стану. В цьому випадку, якщо відсутня об'єктивна можливість виконання слідчим суддею повноважень з вирішення питання про застосування арешту майна, такі повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури (ч. 1 ст. 615 КПК України).

У ч. 1 ст. 170 КПК України зазначено, що арешт майна скасовується у встановленому КПК порядку, який на стадії досудового розслідування передбачає три правові процедури вирішення цього питання:

1) скасування арешту майна ухвалою слідчого судді, постановленою за клопотанням відповідних учасників кримінального провадження (ч. 1, 2 ст. 174 КПК України);

2) оскарження ухвали слідчого судді про арешт майна в апеляційному порядку (ст. 309 КПК України);

3) скасування арешту майна прокурором одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження, якщо воно не підлягає спеціальній конфіскації (ч. 3 ст. 174 КПК України).

У кримінальних провадженнях, в яких досудове розслідування не завершено, практична модель скасування арешту майна є достатньо усталеною. Зокрема, адвокати рекомендують такий алгоритм дій: «спочатку, у разі доцільності, потрібно подавати апеляційну скаргу з метою дотримання строків на апеляційне оскарження, а у випадку відмови у задоволенні апеляційної скарги можна звертатися до слідчого судді (суду) з клопотанням про скасування арешту майна (за наявності на те підстав)» [4; 5].

Водночас, на практиці виникають складнощі із застосуванням належної правової процедури скасування арешту майна у випадку закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем. На відміну від прокурора, останні не наділені повноваженнями скасовувати арешт майна одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження. В багатьох таких випадках

власник (законний володілець) майна стикається з проблемою зняття майнових обтяжень, обумовлених накладеним арештом, і відновленням свого права володіння в повному обсязі. Адже, порядок скасування арешту майна у закритому слідчим, дізнавачем кримінальному провадженні національним законодавством чітко не визначений. Така правова невизначеність стала підставою для виникнення та одночасного застосування трьох практичних моделей захисту та відновлення обмеженого права, а саме в цивільно-адміністративному чи кримінальному судочинстві.

У 2020 році Верховний Суд висловив свою позицію щодо уніфікації практики скасування арешту майна у кримінальних провадженнях, закритих слідчим. Відповідно до висновку Верховного Суду про застосування норм права, викладеного в постанові від 30.06.2020 у справі № 727/2878/19, вирішення цього питання має здійснюватися слідчим суддею. Наведена правова позиція обґрунтована тим, що слідчий суддя, здійснюючи у кримінальному провадженні судовий контроль, має забезпечувати права і свободи людини «як на стадії досудового розслідування кримінального провадження, так і після його закінчення... беручи до уваги відсутність у слідчого повноважень, при закритті кримінального провадження самостійно скасувати арешт, накладений на майно ухвалою слідчого судді, Велика Палата Верховного Суду вважає, що для гарантування прав і свобод осіб, на майно яких ухвалою слідчого судді за КПК України 2012 року накладений арешт у кримінальному провадженні, саме слідчий суддя, здійснюючи судовий контроль, повноважний за клопотанням власника або іншого володільця відповідного майна в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 174 цього Кодексу, вирішити питання про скасування такого арешту після закриття слідчим кримінального провадження»[6].

У грудні 2022 року набули чинності положення КПК України, відповідно до яких ухвала слідчого судді або суду про застосування заходів забезпечення кримінального провадження припиняє свою дію після закриття кримінального провадження в порядку, передбаченому законом (ч. 4 ст. 132 КПК України).

Проте, на практиці до слідчих суддів продовжують надходити клопотання зацікавлених осіб про скасування арешту майна,

накладеного у кримінальному провадженні, закритому слідчим, дізнавачем.

Так, слідчий суддя Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області задовольнив клопотання власника квартири про скасування арешту майна, накладеного на неї у кримінальному провадженні № 1202209000000295 від 02.09.2022, яке 28.02.2023 було закрито слідчим. В мотивувальній частині ухвали зазначено таке: «Здійснюючи судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, виходячи з даних, що були здобуті під час розслідування кримінального провадження про відсутність в діянні складу кримінального правопорушення, зважаючи на те, що під час закриття кримінального провадження питання про скасування арешту не вирішено, а також, враховуючи те, що в ході розгляду клопотання не встановлено наявності достатніх підстав, які б виправдовували подальше втручання держави у право на мирне володіння майном у контексті забезпечення «справедливого балансу» між загальним інтересом суспільства та вимогами захисту прав конкретної особи (див. рішення ЄСПЛ у справі «Іатрідіс проти Греції» ...), слідчий суддя, вважає, що клопотання про скасування арешту майна підлягає задоволенню» [7].

Слідчий суддя Деснянського районного суду міста Чернігова задовольнив клопотання власника автомобіля про скасування арешту майна, накладеного на нього у кримінальному провадженні № 12022275440000025 від 04.01.2022, яке було закрито постановою дізнавача 11.03.2023. Мотивуючи своє рішення, слідчий суддя послався на ст. 41 Конституції України, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, засади кримінального провадження щодо законності, верховенства права та недоторканності права власності, а також висновок Великої Палати Верховного Суду, викладений у постанові від 30.06.2020 (справа № 727/2878/19) [8].

В багатьох випадках слідчі судді за аналогічних обставин скасовують арешт майна після закриття кримінального провадження слідчим, дізнавачем, керуючись ст. 170-174 КПК України,

оскільки відпала потреба у застосуванні такого процесуального заходу [9-11].

Отже, попри існування окремої норми, яка вирішує це питання (ч. 4 ст. 132 КПК України), слідчі судді під час розгляду клопотань про скасування арешту майна у закритому слідчим, дізнавачем кримінальному провадженні продовжують виносити відповідні ухвали, керуючись загальними засадами кримінального провадження, статтями 170-174 КПК України та правовою позицією Верховного Суду, викладеною у постанові від 30.06.2020 у справі № 727/2878/19.

Необхідність отримання ухвали слідчого судді про скасування арешту майна на даний час заявниками здебільшого обґрунтовується:

- 1) фактичним неповерненням арештованого майна законному володільцю після закриття кримінального провадження;
- 2) положеннями ч. 3 ст. 174 КПК України, виходячи з яких прокурор не користується повноваженнями скасовувати арешт майна у кримінальному провадженні, закритому постановою слідчого, дізнавача;

3) відсутністю уніфікованої практики застосування положень Законів України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень», «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», які передбачають можливість внесення змін до відповідних реєстрів обтяжень за наявності судового рішення про скасування таких обтяжень.

Враховуючи міжнародні стандарти дотримання права власності та практику ЄСПЛ, вважаємо, що у національному законодавстві має бути передбачена чітка та зрозуміла процедура відновлення обмеженого права або встановлений правовий механізм автоматичного відновлення такого права у тих випадках, коли необхідність у застосуванні обмежень відпала.

Досліджувана проблема може бути, на нашу думку, вирішена кількома альтернативними шляхами.

По-перше, зміною підходів до тлумачення ч. 3 ст. 174 КПК України та формуванням практики винесення прокурором постанови про скасування арешту майна одночасно з винесенням

слідчим, дізнавачем постанови про закриття кримінального провадження. Правомірність такого підходу ґрунтується на тому, що відповідно до ч. 3 ст. 174 КПК України скасування арешту майна прокурором має здійснюватися одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження, при цьому не вбачається, що ця постанова про закриття кримінального провадження має виноситися саме прокурором.

Отже, при закритті кримінального провадження дізнавачем, слідчим саме на прокурора може бути покладено обов'язок скасування арешту майна у цьому провадженні, насамперед зважаючи на приписи ч. 6 ст. 284 КПК України щодо надіслання копії постанови слідчого, дізнавача про закриття кримінального провадження у тому числі прокурору, а також повноваження останнього на її скасування протягом 20 днів з моменту її отримання.

Такий підхід був застосований в ухвалі слідчого судді Вищого антикорупційного суду при розгляді клопотання про скасування арешту, накладеного у кримінальному провадженні, що було закрито постановою детектива Національного антикорупційного бюро України [12].

По-друге, внесенням змін до положень ст. 174 КПК та відповідних законів, які дозволять безперешкодно вносити зміни до реєстрів обтяжень майнових прав. Зокрема, уповноваживши слідчого, як і прокурора, скасовувати арешт майна одночасно з винесенням постанови про закриття кримінального провадження. Разом з цим доцільно передбачити процесуальні запобіжники, які б не дозволили слідчому зловживати таким повноваженням (наприклад, запровадивши розумні строки набуття чинності постанови слідчого про скасування арешту майна, що необхідні для її оскарження та скасування).

Висновки. Ефективний правовий механізм скасування обмежень прав і свобод людини, необхідність в яких відпала, є важливим елементом належної правової процедури як категорії кримінального процесуального права.

Сучасна правова модель скасування арешту майна у кримінальному провадженні України не передбачає чіткої й зрозумілої процедури відновлення прав власника (володільця) майна на ста-

Скасування арешту майна на стадії досудового розслідування як елемент належної правової процедури дії досудового розслідування, а отже не повною мірою відповідає критеріям «якості» закону, визначеним міжнародними нормативно-правовими актами.

Чинний порядок скасування арешту майна у кримінальному провадженні, яке було закрито слідчим, дізнавачем, потребує удосконалення в частині запровадження механізму автоматичного відновлення прав власника (володільця) майна.

Подальші наукові розвідки в цій сфері можуть здійснюватися в напрямку розробки науково обґрунтованих пропозицій з удосконалення належної правової процедури застосування арешту майна та інших заходів забезпечення кримінального провадження в умовах воєнного стану.

1. Михайленко В.В. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 1 (21). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20mvvzkr.pdf> (дата звернення: 21.04.2023).
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Толстой-Милославський проти Сполученого Королівства» (*Tolstoy Miloslavsky v. the United Kingdom*) від 13.07.1995, заява No 18139/91. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104174%22%5D%7D> (дата звернення: 21.04.2023).
3. Новожилов В.С. Застосування належної правової процедури як завдання кримінального провадження: до питання про сутність і практичне значення. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. Том 2. № 4.С. 105-129.
4. Віктор Мороз. Правові нюанси скасування арешту майна в кримінальному провадженні. *Національна Асоціація Адвокатів України* URL: <https://radako.com.ua/news/pravovi-nyuansi-skasuvannya-areshtu-majna-v-kriminalnomu-provazhenni> (дата звернення: 21.04.2023).
5. Як скасувати арешт майна в кримінальному провадженні. *Адвокатське об'єднання «Вовк та Партнери»*. URL: <http://vovk-partners.com/novosti/yak-skasuvati-aresht-majna-v-krim%D1%96nalnomu-provazhenn%D1%96.html> (дата звернення: 21.04.2023).
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.06.2020 у справі № 727/2878/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/90458966> (дата звернення: 21.04.2023).
7. Ухвала від 13 квітня 2023 року у справі № 344/6217/23, URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110199384> (дата звернення: 21.04.2023).

8. Ухвала від 14 квітня 2023 року у справі № 750/166/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110247412> (дата звернення: 21.04.2023).
9. Ухвала від 19 квітня 2023 року у справі № 369/4916/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110319544> (дата звернення: 21.04.2023).
10. Ухвала від 19 квітня 2023 року у справі № 462/1972/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110327047> (дата звернення: 21.04.2023).
11. Ухвала від 19 квітня 2023 року у справі № 175/303/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110306770> (дата звернення: 21.04.2023).
12. Ухвала від 22 листопада 2022 року у справі № 991/5604/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107509334> (дата звернення: 21.04.2023).

Швидкова О.В., Свояк Д.В. Скасування арешту майна на стадії досудового розслідування як елемент належної правової процедури

Розглянуто актуальні питання порядку скасування арешту майна на досудовому розслідуванні у разі закриття кримінального провадження слідчим чи дізнавачем. Акцентовано увагу на неоднаковості тлумачення процесуальної норми щодо повноважень прокурора скасовувати арешт майна при закритті кримінального провадження. Вказано на неоднакову судову практику щодо вирішення цього питання, а також на інші підходи до тлумачення нормативних приписів та зміни в законодавстві, що мали б вплинути на неї. Зазначено про необхідність впорядкування судової практики та законодавства, яке регулює порядок ведення реєстрів обтяжень майнових прав. Зроблено висновок щодо необхідності удосконалення порядку скасування арешту майна у кримінальному провадженні в частині запровадження механізму автоматичного відновлення прав власника (володільця) такого майна.

Ключові слова: арешт майна, скасування арешту майна, заходи забезпечення кримінального провадження, правова процедура, належна правова процедура

Shvydkova O.V., Svoiak D.V. Cancellation Of Seizure Of Property At The Stage Of Pre-Trial Investigation As An Element Of Due Legal Procedure

In the article, with the aim of researching the legal and practical model of cancellation of property seizure in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation and determining ways of their improvement, it is emphasized that the institution of cancellation of property seizure in criminal proceedings is a necessary element of the observance of the fundamental rights guaranteed by the Constitution of Ukraine and the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms regarding the restoration of the right to peaceful possession of property, in which the state intervened during the investigation of the criminal proceedings, which were closed.

Considered topical issues of the procedure for canceling the seizure of property during the pre-trial investigation in case of closing the criminal proceedings by the investigator or inquirer. The ways of canceling the arrest imposed on property

Скасування арешту майна на стадії досудового розслідування як елемент належної правової процедури within the framework of criminal proceedings during the pre-trial investigation are highlighted.

It is pointed out the unequal judicial practice regarding the solution of this issue, which was regulated by the adoption of a resolution by the Grand Chamber of the Supreme Court. Further changes in the legislation regarding the termination of the decisions of the investigating judge on the application of measures to ensure the criminal proceedings, which include the seizure of property, after the closure of the criminal proceedings, despite the fact that they should have changed judicial practice, but did not have a significant impact.

Attention is focused on different ways of interpreting the procedural norm regarding the powers of the prosecutor to cancel the seizure of property upon closing the criminal proceedings, one of which empowers the prosecutor to issue a resolution on the cancellation of the seizure of property, even if the criminal proceedings are closed by the decision of the investigator, inquirer.

The necessity of streamlining judicial practice and legislation, which regulates the procedure for keeping registers of encumbrances of property rights, is indicated. A conclusion was made regarding the need to improve the procedure for canceling the seizure of property in criminal proceedings in terms of introducing a mechanism for automatic restoration of the rights of the owner (possessor) of such property.

Key words: seizure of property, cancellation of seizure of property, measures to ensure criminal proceedings, legal procedure, due legal procedure